

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Pia Kaplan

Ekološke vrednote med daoistično tradicijo in neoliberalnim razvojem Kitajske

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Pia Kaplan

Mentor: izr. prof. dr. Marjan Smrke

Ekološke vrednote med daoistično tradicijo in neoliberalnim razvojem Kitajske

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

*Iskreno se zahvaljujem mentorju, izrednemu profesorju dr. Marjanu Smrketu, za vso pomoč,
strokovne nasvete, potrpežljivost in prijaznost.*

Zahvaljujem se tudi staršema in sestri, ker mi vedno stojijo ob strani.

Ekološke vrednote med daoistično tradicijo in neoliberalnim razvojem Kitajske

Kitajska ima dolgo zgodovino versko-filozofskih tradicij, med katere spadata tudi daoizem in konfucianizem, ki sta narekovala razvoj tradicionalne kitajske misli. Daoizem je postavil ekološke temelje kitajski kulturi, predvsem z dojetjem narave in vseh živih bitij kot enakovrednih. Temu je pripomogel tudi temeljni ekološki princip wuwei, ki je temeljil na principu nevmešavanja v spontani proces narave. Družbeno usmerjeni konfucianizem pa je postavil temelje moralnim vrednotam kitajske civilizacije v smislu medčloveških odnosov. Z razvojem kitajskega komunizma se je kitajski vrednotni sistem spremenil iz tradicionalnega v sekularno-racionalnega, ki je posledica prehoda iz agrarne v industrijsko družbo. Pomembnejša pa je bila zadnja faza modernizacije, od leta 1978 naprej, ko se je Kitajska usmerila v liberalizacijo trga in začela slediti neoliberalnemu gospodarskemu modelu Zahoda. S tem se je začela vključevati v institucije kot so GTT, WTO in BRICS, preko katerih želi uveljavljati status gospodarske velesile. Zaradi prevelike težnje po ekonomskem razvoju so se njene ekološke vrednote degradirale, kar se odraža v resni okoljski krizi. V pričujoči diplomski nalogi raziskujem degradacijo ekoloških vrednot Kitajske, v okviru razvoja industrijske družbe in spremembe ekonomske politike v neoliberalno usmeritev.

Ključne besede: daoizem, konfucianizem, ekološke vrednote, neoliberalizem, okoljska kriza.

Changes in ecological values within daoistic tradition and the neoliberal development of China

China has a long history of traditions, among which we can also count daoism and confucianism, which helped dictate the development of traditional Chinese thought. Daoism, with its perception that nature and all living beings are equal, formed a strong ecological base for Chinese culture, particularly with its fundamental ecological principle of wuwei, which demands non-interference with nature's spontaneous process. Also confucianism, with its high moral values provided an important base for Chinese civilization. The change of the Chinese value system from traditional to secular-rational, which came as a result of changing from an agrarian to an industrial society, also brought with it the development of Chinese communism. Even more significant was the last phase of modernization, from 1978 on, where China has opened to a more liberal market and has started to follow the neoliberalistic model of West. With that, it has started to join neoliberal institutions such as GTT, WTO and BRICS, within which China wants to enforce its status as an economic superpower. Because of its excessive focus on economical development, China's ecological values have been degraded, which has resulted in a serious environmental crisis. In this thesis I research the degradation of China's ecological values since its development into industrial society, and its economic change to neoliberal orientation.

Key words: daoism, confucianism, ecological values, neoliberalism, environmental crisis.

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	6
2	VERSKO-FILOZOFSKE TRADICIJE KITAJSKE	7
2.1	KONFUCIANIZEM	8
2.1.1	OSNOVNE VRLINE KONFUCIJANSTVA.....	9
2.1.2	RAZVOJ KLASIČNIH KONFUCIJANSKIH VREDNOT PO KONFUCIJU	10
2.1.3	ZHU XI, YANG WANGMIN IN NEOKONFUCIJANSTVO	11
2.2	DAOIZEM	11
2.2.1	DAOISTIČNA VRLINA DE.....	13
2.2.2	DAOISTIČNE VREDNOTE	14
2.3	EKOLOŠKE VREDNOTE V DAOIZMU	14
2.3.1	TEMELJNI EKOLOŠKI KONCEPT WUWEI.....	15
2.4	PARADOKS DAOIZMA IN KONFUCIANIZMA.....	16
2	KITAJSKA NA VREDNOTNEM ZEMLJEVIDU SVETA	17
3.1	TEORIJA O OSNOVNIH ČLOVEŠKIH VREDNOTAH PO SHALOMU SCHWARTZU	17
3.2	TEORIJA VREDNOT PO RONALDU INGLEHARTU	20
4	POLITIČNI REŽIMI KITAJSKE IN EKOLOGIJA.....	22
4.1	KOMUNIZEM IN MAOIZEM	23
4.2	EKONOMSKA POLITIKA IN MODERNIZACIJA	24
4.3	KITAJSKA IN SODELOVANJE V NEOLIBERALNIH MEDNARODNIH GOSPODARSKIH INSTITUCIJAH.....	25
5	OKOLJSKI TRENDI KITAJSKE	27
5.1	OBJEKTIVNI KAZALCI EKOLOŠKEGA STANJA	27
5.2	OKOLJSKI RAZVOJNI PLAN KITAJSKE.....	29
5.2.1	VAROVANJE NARAVE.....	31
5.3	MEDNARODNO SODELOVANJE	32
5.4	OBETI ZA KITAJSKO OKOLJE	33
5.4.1	NAZAJ K TRADICIJI?.....	33
6	SKLEP	35
7	LITERATURA.....	38

KAZALO SLIK

Slika 3.1: Zemljevid 76 nacionalnih skupin glede na 7 kulturnih orientacij.....19

Slika 3.2: Kulturni zemljevid vrednot.....21

1 UVOD

Razvoj kitajske misli temelji na dolgem obdobju filozofskih tradicij, ki so se v preteklosti sistematično razvijale in hkrati tudi povezovali. Tri večje filozofske tradicije Kitajske so daoizem, konfucianizem in budizem, vse tri pa imajo status tako filozofije kot religije (Švajncer 2012, 119).

Daoizem in konfucianizem sta filozofski tradiciji, ki sta pomembni pri oblikovanju ideologij Kitajske, saj posredujeta tudi navodila za življenje ter predstavljata duhovno in etično osnovo bivanja. Pri tem moramo upoštevati, da je konfucijanska etika duhovna osnova v kitajskem razvoju civilizacije, saj temelji na visokih moralnih vrednotah (Švajncer 2012, 119), daoizem pa je imel velik vpliv na oblikovanje ekoloških vrednot Kitajske. Čeprav sta si tradiciji v nekaterih temeljnih pogledih ravnopostopni, si delita predstavo o svetu, ki jo lahko opišemo kot organsko, vitalno in holistično (Mary Evelyn Tucker v Snyder 2006, 104). V to predstavo pa sodi tudi dojemanje narave kot organske celote same po sebi in njenega naravnega procesa transformacije. V ta naravni proces, je vključena vsa živa in neživa narava, vsa bitja pa veljajo za enakovredna.

Žal pa je Kitajska danes ena izmed najbolj onesnaženih držav na svetu. Zaradi brezbriznega izkoriščanja narave za vsako ceno ima degradacija okolja že ogromne posledice na prebivalstvo. Ekološka kriza se ne pozna ne samo v onesnaženosti narave, ampak tudi že kaže na zdravju ljudi. V kitajskih mestih zaradi onesnaženosti umre tudi do 1,3 milijona ljudi letno (Sternfeld 2014, 155). Kitajska je glavni povzročitelj svetovnih toplogrednih plinov, saj je že leta 2013 prispevala 29 odstotkov svetovnih emisij CO₂. Posledica so tudi podnebne spremembe, ki rezultirajo v ekstremnih vremenskih pojavih. To pa pomeni, da je Kitajska prva na seznamu držav, ki se bo morala prilagoditi družbenim in ekonomskim spremembam kot posledicam ekološke krize (prav tam).

Vse to kaže na velik razkorak med ekološko tradicijo in ekološko degradacijo Kitajske. Danes se Kitajska sooča z razdvojenostjo med teorijo in prakso, tradicionalnim dojemanjem narave in praktičnim upravljanjem z naravo. Kitajska se že dolgo oddaljuje od tradicionalne povezanosti z naravo, predvsem zaradi visoke težnje k ekonomskemu napredku.

Vzrok za enega izmed najbolj onesnaženih okolij na svetu je bil najprej komunistični preobrat v sredini 20. stoletja, kasneje pa sodobna usmerjenost države v neoliberalno politiko Zahoda.

Sicer v osnovi zelo nasprotujoča si nazora si delita skupni cilj – in sicer preveliko težnjo po ekonomskem razvoju za vsako ceno.

Cilji pričujoče diplomske naloge so torej ugotoviti, kakšne so tradicionalne ekološke vrednote Kitajske, kako je neoliberalni razvoj Kitajske vplival na padec njenih ekoloških vrednot, ter kako se odraža razdvojenost Kitajske med kapitalističnim razvojem in njenimi ekološkimi vrednotami, kakšno je trenutno ekološko stanje Kitajske ter ali Kitajska stopa na pot rešitve ekološke krize.

Metoda dela bo temeljila na analizi primarnih in sekundarnih virov in empiričnih podatkov, avtorjev, ki se ukvarjajo z družbenim, ekološkim in etičnim področjem Kitajske. Pri tem se bom opirala na avtorje kot so Maja Milčinski, Marjan Smrke, Shalom Schwartz in Ronald Inglehart, Maja Motoh, Mitja Saje in Elisabeth C. Economy.

Postavila sem si tri raziskovalna vprašanja:

Kakšne so ekološke vrednote kitajskih versko-filozofskih tradicij?

Kako se dandanes Kitajska sooča z razdvojenostjo med ekološko tradicijo in ekološko degradacijo?

Se mora Kitajska za dobrobit svojega ekološkega stanja vrniti k nekaterim tradicionalnim pojmovanjem in praksam, med drugim tudi daoizmu?

2 VERSKO-FILOZOFŠKE TRADICIJE KITAJSKE

Daoizem in konfucianizem sta poglavitna versko-filozofska sistema Kitajske; tam sta oba tudi nastala in – poleg budizma – predstavljata njeni najpomembnejši verski tradiciji (Smrke 2000, 122). Kitajska je zaradi tega imenovana tudi *San chiao* ali »dežela treh naukov«. Te tri etično-filozofske tradicije so na tem območju dolga stoletja živele med lokalnim prebivalstvom in se skozi zgodovino nenehno povezovali in prepletali, kar je botrovalo tudi nastanku več legend, ki temeljijo na tej prevladujoči (vendar ne absolutni) medsebojni strpnosti in vzajemni odprtosti. Ker namreč noben od teh naukov v svoji srži ni ekskluzivističen, je neredko prihajalo do združevanja posamičnih elementov v novo simbiotično/harmonično celoto, saj se njihove poglavitne točke medsebojno ne izključujejo, temveč dopolnjujejo. Konfucianizem, budizem in daoizem so danes tako prepleteni med seboj, da tudi sami Kitajci težko določijo, kateremu filozofskemu ali religijskemu okviru pripadajo nekateri ključni aspekti njihovega

vsakdanjega življenja. Želijo pa doseči ideal vseh treh. Ta ideal sloni na spoštovanju družine in prednikov, ohranjanju skladnosti z naravo in sledenje osvoboditvi po Budovi osmeri poti¹. Vse poti skupaj tvorijo kitajsko pot harmonije, kljub temu, da je vsaka po svoje edinstvena in zgodovinsko neodvisna od drugih dveh (Milčinski 2013, 89).

V nasprotju z budizmom, ki je razširjen po vsej Aziji, sta konfucianizem in daoizem skoncentrirana predvsem na Tajvan, Kitajsko in naraščajočo kitajsko diasporo. Težko je natančno določiti točno število pripadnikov obeh tradicij, predvsem zaradi dveh razlogov:

1. Tradiciji imata povsem svoje filozofske različice, katerih sledilci niso nujno religiozni, temveč so boljše rečeno privrženci njune filozofije in/ali etike (Smrke 2000, 122).
2. Zaradi nastopa kitajskega komunizma, ki je do vseh treh nauk nastopil negativno, še posebej odklonilno in represivno (prav tam).

2.1 KONFUCIANIZEM

Konfucianizem je bil tradicionalno opisan kot humanistična tradicija, ki je poudarjala pomen človeka v relaciji z družino, družbo in vlado. Prav zaradi središčnosti človeka je bil nauk pogosto dojet kot antropocentričen, kar je tudi razlog, da ima konfucianizem vprašljivo vlogo pri oblikovanju kitajske ekološke zavesti (Snyder 2006, 106).

Konfucijanska misel se je oblikovala okoli 5. stoletja pr. n. š., v času tvorjenja filozofskih, duhovnih in religijskih gibanj. Takrat je na Kitajskem deloval Konfucij (551 – 479 pr. n. št), ki je posvetil življenje iskanju odgovorov na družbena vprašanja, ki so ga mučila v nemirnih časih, t. i. pomladnem in jesenskem obdobju Kitajske. To obdobje od 8. do 3. stoletja pr. n. št. je bilo zaznamovano z vojskovanjem med notranjimi državami, nasiljem in degradiranimi moralnimi vrednotami ljudi. Konfucij se je posvetil konstruiranju »lepila« za razpadlo družbeno enotnost in iskanju rešitve za propadle moralne vrednote takratne družbe.

Konfucianizem je na Kitajskem imenovan tudi *ju chiao* ali nauk izobražencev (Smrke 2000, 130). Razlikovati moramo med Konfucijevo filozofijo oz. mislijo (konfucijanstvo) in konfucianizmom. Kot navaja Maja Milčinski (2005), pomeni konfucianizem sledenje Konfucijevi filozofiji, ki se je skozi različna časovna obdobja spreminjala in dopolnjevala. Ni torej nujno, da konfucianizem temelji na izključno Konfucijevih naukih oz. na konfucijanstvu

¹ Imenovana tudi pot do nirvane, maga ali srednja pot. Upodobljena je s kolesom z osmimi naperami, ki je simbol budizma. Pot vsebuje osem »pravil«, ki jim človek sledi na poti do prebujenja oziroma stanja razsvetljenosti. (Smrke 2000, 105)

(Milčinski 2005, 380). Zato bom v prihodnje uporabljala besedo konfucianizem, ki bo pomenila filozofski tok, ki temelji na Konfucijevih naukih in konfucijanstvo, ki bo pomenilo izključno Konfucijevo misel.

Konfucij je svoje učence učil na podlagi pogovorov, ki so poleg Mencijeve filozofije zapisani v osrednjem delu konfucianizma, *Štirih knjigah* (kitajsko Si shu). *Štiri knjige* vsebujejo Konfucijeve *Pogovore* (Lun Yu), Mencijevo delo *Meng Zi* in *Nauk o sredini* ter *Veliki nauk*. Ti zapisi so tako osnova kitajske literature, filozofije in kitajske civilizacije na splošno (Milčinski 2013, 174–176).

Trpljenje ljudstva je bilo vzrok za začetek razmišljanj o smotru življenja, človekovem bistvu in pravilnem načinu življenja, ki bi doprinesel odsotnost človekovega trpljenja. V obdobju od 5. do 3. stoletja pr. n. š. se je pojavila vrsta filozofskih šol, ki je zaznamovala to obdobje kot obdobje »kitajske klasike«² (Milčinski 2013, 180).

Maja Milčinski konfucianizem razlaga takole: »religija, ki ni religija, moralni kodeks in eksistencialna naravnost za mnogo ljudi in izhodišče politične usmerjenosti za nekaj dežel vzhodne Azije« (prav tam).

2.1.1 OSNOVNE VRLINE KONFUCIJANSTVA

Konfucijevo filozofijo osmišlja osrednja vrлина *li*³, skupek pravil obnašanja in odnosov v družbi, ki lahko navadnega človeka izurijo v odličnika oz. plemenitnika. Neodvisno življenje posameznika je pogojeno z usklajenostjo dejanj in ritualov. Milčinski (2013) dodaja, da je »dojemanje in razumevanje rituala (li) osnova samostojnega, neodvisnega in svobodnega življenja v družbi ter hkrati tudi predpostavka za pomoč drugim« (Milčinski 2013, 192).

Li je sestavljen iz notranjega in zunanjega lija, kjer notranji li pomeni *ren* (nrvnost) (Smrke 2000, 13). Ren pomeni humanost, sočutje do drugega. To krepost naj bi imel plemenit človek, prostak pa naj bi živel v njenem pomanjkanju (Milčinski 2013, 181–183). Izvajanje nrvnosti ali rena zahteva prakso petih stvari: dostojanstva, širokosrčnosti, zaupanja, spoštljivosti in dobrotljivosti. Vseh teh pet stvari pa mora redno izvajati vladar, ki naj bi bil izpopolnjen v vrlini človečnosti.

² Milčinski obdobje imenuje tudi obdobje stotih filozofskih šol, ki je nastajalo vzporedno s starogrško mislijo (Milčinski 2013, 180).

³ Milčinski sicer razdvoji vrlini li in ren, kjer li pomeni obredje in rituale, ki se upoštevajo poleg udejanjanja rena (Milčinski 2013, 197).

V konfucianizmu ren pomeni recipročen koncept, ki povezuje človeka z naravo in s kozmičnim redom. Pomeni esenco tega odnosa in je velikokrat preveden kot dobrohotnost (Chang 2011, 255). Za doseganje rena so se konfucijanci posluževali širokega spektruma ritualov, nanašajoč se tako na družinske vezi kot tudi na rituale, povezane z naravo. Ljudje so stremeli k njim, saj so z njimi lažje dosegali recipročno enotnost s kozmično realnostjo (prav tam). Za konfucijance je sebstvo, ki se razvija skozi dejanja, tisto, ki poveže pravi li z dobrohotnostjo. Ko se to zgodi, človek utelesi ren, družba pa se lahko počasi premika k dosegu harmonije z vsemi živimi bitji (prav tam). Pravi konfucijanec lahko doseže harmonično sobivanje z vsemi bitji in z naravo le v primeru, da je osvojil vrlino rena (Chang 2011, 258).

Tretja vrлина po Konfuciju pa je vrлина spoštovanja staršev, še posebej očeta. To pomeni, da morajo v primeru njegove smrti otroci še tri leta stopati po očetovi poti (Milčinski 2013, 192). Dom v konfucianizmu pomeni osrednjo vrlino, kjer se oblikuje moralni karakter ljudi in kjer je kultivirana človeška zmožnost transcendiranja sebstva. Konfucijanci so se trudili negovati človekovo sposobnost doseganja recipročne dobrohotnosti z negovanjem vrline družine in spoštovanja narave (Chang 2011, 248).

Vodilno načelo konfucianizma je ljubiti ljudi, biti v harmoničnem odnosu z njimi in jim v težkih časih pomagati. Slednje je tudi aktivni del Konfucijeve filozofije, medtem ko je pasivni del ta, katerega vodilo poznamo vsi: »ne stori drugemu tistega, česar ne želiš, da storijo tebi« (Milčinski 2013, 192).

Iz vrline starševstva lahko sklepamo, da konfucijanci prioritizirajo človeka nad naravo, čeprav stremijo k enotnosti in harmoniji z njo. Vendar pa lahko harmonijo z naravo človek doseže samo v primeru, da je izučen v vrlini ren. Konfucijanci zato prioritizirajo družbeni red, prav tako jim okoljski problemi ne predstavljajo enakovrednega problema kot družbeni (Chang 2011, 258). Tak antropocentričen pogled na svet nam pojasni, zakaj bi lahko bilo upravičeno izkoriščanje narave za dobrobit človeka (Chang 2011, 259).

2.1.2 RAZVOJ KLASIČNIH KONFUCIJANSKIH VREDNOT PO KONFUCIJU

Poleg lija in rena, ki sta glavni vrlini konfucijanstva in se medsebojno dopolnjujeta, poznamo še štiri dodatne vrline: Yi (vestnost, občutek za dolžnost, zvestoba, pravičnost, zakon), Zhi, (znanje), Qi (združitev sil yina in yanga – qi nastopa v nasprotujočih si likih, skozi katere se morajo uresničiti vsi pojavi) in Xin (iskrenost) (Milčinski 2013, 227).

Kot pravi Jana Rošker (2014), se je izvorno konfucijanstvo kot neodvisen diskurz razvijalo še dolgo po Konfucijevi smrti. Za to so bili zaslužni predvsem njegovi nasledniki, ki so se posvetili dopolnjevanju njegove ideje. Še posebej pomembna sta bila Mencij (371-289 pr. n. š.) in Xunzi (300-230 pr. n. š.), ki sta se razlikovala v stališčih dojemanja človeka ob rojstvu kot nepopisanega lista. Mencij je verjel v idejo, da je človek po naravi dober, medtem ko je Xunzi verjel ravno obratno. Kar ju je združevalo, je bilo to, da sta oba verjela v moč družbe, kulture in izobrazbe, kar so bile tudi glavne ideje konfucijanstva (Rošker 2014, 23).

2.1.3 ZHU XI, YANG WANGMIN IN NEOKONFUCIJANSTVO

Zhu Xi (1130 – 1200) je poenotil in jasnejše izrazil ideje svojih predhodnikov, s čimer je podrobneje definiral naslednje pojme konfucijanstva: Veliko poslednje, načelo (li), fizična sila (qi), človeška narava in duh. Bil je avtor, ki je poenostavil in poenotil ter celovito razložil konfucijansko filozofijo, zaradi česar je bila njegova filozofija usodna za intelektualno misel in intelektualna gibanja na Kitajskem, v Koreji in celo na Japonskem. Drugi pomemben filozof neokonfucijanstva je Wang Yangmin, ki je podrobneje razdelal nauk o enotnosti vedenja in delovanja. Njegov nauk izhaja iz težkega življenja, degradacije vrednot v družbi in trpljenja. Zahteval je odločnost, temeljne cilje, samoobvladovanje in samoprečiščevanje, neprekinjeno aktivnost in spoznavanje resnice v osebni izkušnji ter urjenje v dejanskih življenjskih situacijah (Milčinski 2013, 221).

2.2 DAOIZEM

Daoizem je tradicija, ki je bolj ali manj zaslužna za oblikovanje kitajske ekološke etike (Snyder 2006, 111). Pomeni skupek verovanj, ki jim je skupna »srednja pot«, dao. Zaradi osupljive diverzitete in pogosto tudi nekaterih konfliktnih vrednot teh gibanj ne moremo definirati enotnega daoističnega pogleda na naravo (Miller v Snyder 2006, 112), kljub temu pa lahko poskusimo razumeti temeljno dojetje narave, ki je skupno vsem tem gibanjem.

Zgodovinsko gledano so se v času vojskujočih drža, vzporedno s konfucianizmom razvijala verovanja, skupno imenovana daoizem. Daoizem ima začetke v šamanizmu, iz katerega je črpal nekatere lastnosti, na primer dualnost in povezanost vesolja in zemlje, še posebej pa je šamanizem vplival na središčno osebo daoizma, Lao Zija (Lao Dzi, okoli 6. – 5. st. pr. n.š.) (Smrke 2000, 124). Središčni knjigi daoizma sta *Dao de Jing* in *Zhuangzi*. To so besedila, ki so bila sicer napisana v času pred dinastijo Qin (221 – 206 pr. n. š.), čeprav delo *Dao de Jing* pripisujejo Lao Ziju oziroma več neznanim avtorjem. V *Dao de Jing* je zbrano bistvo osnov

tradicionalne kitajske kozmologije in interakcije med človekom, naravo in družbo (Milčinski 2013, 89–91).

Glavni pojem daoizma je dao, ki pomeni »pot«, tudi način ali zakon. Milčinski navaja, da dao pomeni tudi metodo, doktrino, pravila obnašanja, hkrati pa je bil učinkovita moč vladarjev, ki so vedeli, kako v harmonijo povezati tri sfere sveta: nebo, človeka in zemljo. Zakon daa se v naravi kaže kot naravni red, ki poskrbi, da se vse nenehno vrača k izhodišču. Gibanje daa pomeni, da vse bivajoče izvira iz daa, kot se tudi vrača nazaj vanj (Milčinski 2013, 84–85).

Pomeni pasiven odnos do življenja, ki temelji na principu etike nevmešavanja bivajočega v naravo, kar obsega tudi »nasilno« spreminjanje celotnega življenjskega procesa. Smrke dao opisuje takole: »neoseben način in/ali pot toka sveta, harmonija napetosti med nasprotji« (Smrke 2000, 125).

Daoizem je močno povezan s kitajsko kozmologijo. Vesolje so dojemali kot veliko hierarhično celoto, katere dela, čas in prostor, sta medsebojno odvisna in povezana. Dao je bil na začetku, kot pravi Smrke, »nečlenjena možnost«, ki se je ob pradihu razdelila na nasprotji jin (yin) in jang (yang), ki nikoli nista v hierarhičnem odnosu, je pa dobro, da sta uravnotežena (Smrke 2000, 125). Prav daoistični simbol taičit (t'ai-chi-t) simbolizira ravnotežje med njima (prav tam). Če jin in jang nista v ravnotežju, človeku grozijo nesreča, revščina, trpljenje, kar pa je lahko posledica neupoštevanja daa. Dao je sveto načelo, ki je neločljivo z naravo, je ustvarjalec vsega v naravi, harmonična vsebina naravnega procesa, zato je najbolj primerno biti v skladu z njim (Milčinski 2013, 97).

Za daoiste je bilo dojetanje vesolja pomembno, saj so z njim dokazovali skladnost naravnega reda in človeštva. Človeka so dojemali kot relacijo med zemljo in nebom, kar naj bi ponazarjali različni deli njegovega telesa. Noge so bile zemlja, okrogla glava naj bi ponazarjala okroglost neba, drugi različni deli telesa pa naj bi bili istorodni različnim delom vesolja. Z opazovanjem vesolja so daoisti razvili teorijo, ki naj bi pojasnila sestavljenost vesolja na podlagi ravnovesja med njegovimi komponentami in enotami združevanja in nasprotovanja, iz katerih je vesolje sestavljeno. Značilnost in medsebojne odnose med temi enotami so pojasnili s teorijo o petih elementih (Milčinski 2013, 85–91).

S pravilnim življenjskim slogom, t. j. pravilno skrbjo za zdravje, higieno in življenjsko energijo, je človek dosegel harmonijo petih elementov. Življenjska sila nastaja in razpada skozi prepletanje naših petih notranjih organov z elementi ognja, zemlje, kovine, vode in lesa. Naše telo kot mikrokozmos vesolja lahko doseže umsko in fizično harmonijo na enak način kot vesolje doseže ravnovesje – s preigravanjem teh petih elementov (Milčinski 2013, 86). Pomembno je poudariti, da so daoisti s svojim zvestim raziskovanjem narave in odnosov med ljudmi in naravo ter vesoljem ogromno pripomogli k razvoju naravoslovnih znanosti na Kitajskem, hkrati pa so s svojimi idejami navdih za sodobno okoljsko etiko (Milčinski 2013, 92).

2.2.1 DAOISTIČNA VRLINA DE

Za delovanje daa je pomembna moč, ki ga poganja, skrbi za vzdrževanje obstoječega stanja in spremembe v svetu. To je *de*, vrlina daa, ki ponazarja usklajenost s svojo lastno naravo, ozavešča naše življenje. De deluje bolj na družbeni ravni, največkrat ga prevajamo kot krepost, včasih pa tudi kot umetnost življenja, smisel, narava. Je neločljiva lastnost ali zakonitost vseh stvari, ki jih osmišlja dao in zaradi katere so stvari točno take kot so (Milčinski 2013, 99).

De se uveljavlja kot wuwei⁴ daa. Nenamerno delovanje, nevmešavanje, neposeganje v naravni tok stvari:

*Pravečni Tao nima imena –
Preproščini njegovi, še tako majhni,
si vendar svet ne upa blizu.
Če kralji, knezi bi jo imeli, stvari bi same pristopile.
Združila bi se nebo in zemlja,
kapljala iz njih bi sladka rosa ...
Nihče bi ljudstva ne priganjal,
bilo bi samo od sebe dobro⁵
(Lao Zi v Hribar 1988, 202).*

Za razumevanje daoističnega koncepta narave je potrebno vedeti, da daoisti zavračajo nasilne civilizacijske prijeme, ki bi motili naravni tok in bivanje človeka v njegovi spontanosti in

⁴ Temeljni daoistični ekološki princip, kateremu se bomo bolj posvetil ob koncu tega poglavja.

⁵ Izsek iz dvaintridesetega izreka Dao de Jinga.

povezanosti z naravo. Ta nazor sovпада z osnovo kitajske filozofije, ki temelji na kitajskem dojemanju astronomije in njenega vpliva na človeka in naravo. Doseg enosti med človekom in nebom je bila glavna ideja kitajske filozofske misli, ki so jo daoisti skozi stoletja povezovali in izpopolnjevali v smislu duhovne in intelektualne inherence kulture z naravo (Milčinski 2013, 99–100).

2.2.2 DAOISTIČNE VREDNOTE

Daoizem poudarja življenje v naravi in simbiotičnost z naravo. Zato se tudi postavlja nasproti izobrazbi, civilizaciji in družbi. Zavrača politiko, vladanje in kulturo, saj se s tem človek oddaljuje od narave in od daa. Popolna harmonija z daom je bila po mnenju daoistov možna samo na začetku, potem pa je to »uničil« razvoj kulture in organizirane družbe.

2.3 EKOLOŠKE VREDNOTE V DAOIZMU

Koncept dojemanja in spoštovanja narave točno take kot je, je v daoizmu predstavljen s prisposodbo *Hunduna*, Kaosa – t. i. Neosveščenega. Hundun v kitajski kozmologiji predstavlja »stanje neločenosti pred začetki sveta« (Milčinski v Motoh 2001, 19). V Zhuangziju je Hundun simbolično predstavljen kot gospodar srednjega območja, kjer sta se srečevala gospodar Južnega morja Shu in gospodar Severnega morja Hu. Ker ju je Hun Dun vedno prijazno sprejel, sta se mu sklenila zahvaliti. Odločila sta se »ozavestiti« Hun Duna z vrtanjem odprtih, saj ni imel nobene. Dejala sta: »Ljudje imajo sedem odprtih: za gledanje, za poslušanje, za uživanje hrane in dihanje, le Hun Dun nima nobene. Poskusila mu jih bova navrtati« (prav tam). To sta tudi naredila in vsak dan sta mu navrtala eno odprtino. Čez en teden je bil Hun Dun mrtev (prav tam).

Prisposodba nam lahko tudi razloži, zakaj se daoisti že v osnovi otepajo kultiviranja narave. Hun Dun predstavlja Neosveščenega daoističnega modreca, ki mu svet zaznav škodi. Motoh (2001) doda, da je »narava kaotični sistem (Hundun), ki vztraja v samoorganizirani stabilnosti« (Motoh 2001, 20). Če naravi vsiljujemo zakonitosti s kultiviranjem, to pomeni vsiljevanje utilitarnih meril, s katerimi se oddaljujemo od daa. Vedeti moramo, da je narava sama po sebi spontano in nenehno porajanje in proces večnega nastajanja lastne zakonitosti. Zavedati se moramo njene avtonomnosti, ki jo ločuje od razumnega in urejenega človeškega sveta. Motoh pravi, da vidijo daoisti popoln nesmisel v pripisovanju smisla in etičnih zakonitosti naravi. Daoisti narave ne dojemajo niti kot dobro niti kot slabo. Njena dejanja

nikakor niso dejanja maščevanja ali nagrade, zato etične kategorije avtomatsko propadejo, saj pomenijo oddaljevanje od spontanega toka daa (Motoh 2001, 21–23).

Narava v svoji spontani kaotičnosti kljub vsemu poskrbi za stabilnost toka, ki kljub ireverzibilnosti ohranja svojo strugo. Vsa bitja v naravi so zato podvržena transformaciji, toku sprememb, *hua*. So so-bivajoča, podržena toku premene, hkrati pa so vsa eno, organska celota, od katere so vsi organizmi neločljivi (Milčinski v Motoh 2001, 22–23).

2.3.1 TEMELJNI EKOLOŠKI KONCEPT WUWEI

»[Dao] ne ukrene ničesar in vendar nič ne ostane neopravljenega« (Milčinski v Motoh 2001, 26).

Wuwei pomeni nedejavno dejavnost, oziroma nevmešavanje v tok sprememb. Refleksira delovanje narave, ki s svojo mirnostjo in neprisiljenostjo deluje na spreminjanje vsega v njej. Wuwei je princip nevmešavanja, pomeni spoštovanje avtonomnosti stvari in njihovo svobodno voljo (Milčinski 2013, 27). Dao, kot ga je ponazoril Lao Zi, ponazarja delovanje narave, ki je po besedah Milčinski »neskončna, poslednja realnost, ki je popolnoma brezosebna ... Dao je neizrazljiv, saj je v ime mogoče ujeti samo nekaj končnega« (Milčinski 2013, 28). V *Zhuangziju* in *Dao de jingu* je wuwei opisan kot »nenasilno, permisivno, 'mehko', sprejemajoče delovanje« (prav tam). Vsa človeška dejanja, ki so v nasprotju s tokom premene hua, so v nasprotju z daom. Tem dejanjem lahko pripišemo človekovo poseganje v naravo in izkoriščanje živali, kultivacijo in tvorjenje kulture.

»Človek namreč ne more – četudi si domišlja – poseči v prepletено tkivo narave in ga urediti v skladu s svojimi nujno omejenimi nazori« (Motoh 2001, 28).

Kakršenkoli poseg človeka v naravo, četudi dobronameren, ima lahko resne posledice, daleč od prvotnih načrtov narave. Tako je vsaka ureditev, omejevanje ali poskus predvidenja nepredviljivosti narave že takoj obsojeno na neuspeh. Glavna ideja wuweia je torej spoštovanje narave in ne njeno spreminjanje, rušenje ali onesnaževanje. Je princip delovanja, ki ga moramo razumeti kot poziv k vrednotenju človekovega položaja z vsem bivajočim, s katerim je neposredno in nenehno povezan, hkrati pa tudi kot kompleksnost narave, ki se vseskozi skuša ogniti okvirom reda (Motoh 2001, 36).

Narava je stabilni kaotični sistem, katerega predstavlja nedoumljivost daa. Daoisti nasprotujejo kulturi in kultivirani naravi, saj v kultivaciji vidijo vsiljevanje človeških utilitarnih meril in s tem oddaljevanje od daa. Narava najbolje deluje sama po sebi, brez pomoči človeške roke, t. j. na način *ziran*, brez determiniranih zakonitosti, saj le tako postaja lastna zakonitost (Motoh 2001, 21).

2.4 PARADOKS DAOIZMA IN KONFUCIANIZMA

Daoizem in konfucianizem sta si v večini pogledov dopolnjujoča in nasprotujoča si nauka in praksi. Daoizem je ljudska religija in filozofija, ki poudarja preprostost in naravo; religija ruralnih predelov. Konfucianizem je nauk izobražencev, živi v mestih, poudarja politiko, ugled, red ... Pri sledenju konfucianizmu moramo upoštevati obredje in rituale, medtem ko se daoizem želi čimbolj oddaljiti od ceremonij, družbe in politike. Daoizem je postavljen na vas in v naravo, zagovarja spontanost, nenačrtovanost in neposeganje v tok sprememb (Smrke 2000, 133). Konfucianizem in daoizem sta si, kar se dojemanja narave tiče, nasprotujoča. Nemogoče je namreč slediti daoističnemu principu nevmešavanja in odsotnosti namernega delovanja, če upoštevamo konfucijanska družbena pravila in stremenje k ugledu in moči. Daoistično dojetje narave temelji na ideji mirnosti, enosti z vesoljem in neprisiljenih dejanj v toku sprememb, konfucianizem pa pravi, da lahko harmonijo z naravo dosežeš le v primeru izučenosti v renu. To si pridobiš tudi skozi rituale, za katere pa vemo, da jih daoisti zavračajo (Milčinski 2013, 97).

Potrebno je upoštevati, da je z naraščujočo populacijo in urbanizacijo kitajske družbe tonil tudi vpliv daoizma, ki je bil bolj ali manj razširjen med kmečko populacijo. Družba je začela slediti konfucijanskim vrednotam izobrazbe in ugleda in v tem smislu pozabila na nekatere temeljne in nujno potrebne vrednote ohranjanja narave. Poleg vpliva konfucijanskih vrednot in še vedno visoko zakoreninjenih družinskih vrednot pa je na ekološke vrednote Kitajcev korenito vplivala zadnja faza modernizacije države in stremenje k neoliberalni gospodarski usmeritvi; obenem pa je imel velik vpliv na degradacijo okolja tudi kitajski komunizem – maoizem.

2 KITAJSKA NA VREDNOTNEM ZEMLJEVIDU SVETA

3.1 TEORIJA O OSNOVNIH ČLOVEŠKIH VREDNOTAH PO SHALOMU SCHWARTZU

Vrednote so poglavitna razlaga družbenih in posameznikovih odločitev. Igrajo pomembno vlogo pri razumevanju celotnega družboslovnega področja raziskovanja. Karakterizirajo kulturne skupine, družbe in posameznike, sledijo časovnim spremembam in razlagajo motivacijske zasnove odnosov in vedenj (Schwartz 2012, 3).

Schwartzova teorija o osnovnih človeških vrednotah kategorizira 10 osnovnih tipov vrednot, ki jih prepoznavajo vse kulture. Schwartz razdeli 6 glavnih lastnosti tipov vrednot, ki se ponavljajo skozi različne teorije raziskovalcev vrednot:

1. vrednote so verjetja, ki so neločljivo povezana z njihovim vplivom;
2. vrednote se nanašajo na željene cilje, ki motivirajo delovanje;
3. vrednote presegajo specifična delovanja in situacije;
4. vrednote služijo kot standardi ali kriteriji;
5. vrednote so organizirane glede na pomembnost v povezavi druga z drugo;
6. povezujejo se v sklope vrednot, ki glede na pomembnost osmišljujejo dejanja.

Pomembno se je zavedati, da so vrednote vedno v odnosu druga z drugo, nekatere so v konfliktu (recimo vrednote dobrohotosti in vrednote moči), medtem ko se druge med seboj dopolnjujejo (denimo vrednote konformnosti in varnosti). Motivacijsko usmerjeni cilji družbe, imajo vpliv na njene vrednote (Schwartz 2012, 2–3).

V širšem smislu Schwartz prepoznava 10 motivacijsko razlikujočih se tipov vrednot in določa dinamičnost odnosov med njimi. Razdeli naslednjih 10 tipov vrednot, ki so razdeljene v štiri sklope: vrednote univerzalizma in dobrohotnosti, konformnosti/tradicije, varnosti, moči, dosežka, hedonizma, stimulacije in samo-usmeritvene vrednote. Schwartz jih prikazuje v krogu, kjer vsak sklop vrednot predstavlja motivacijski kontinuum (Schwartz 2012, 8–10).

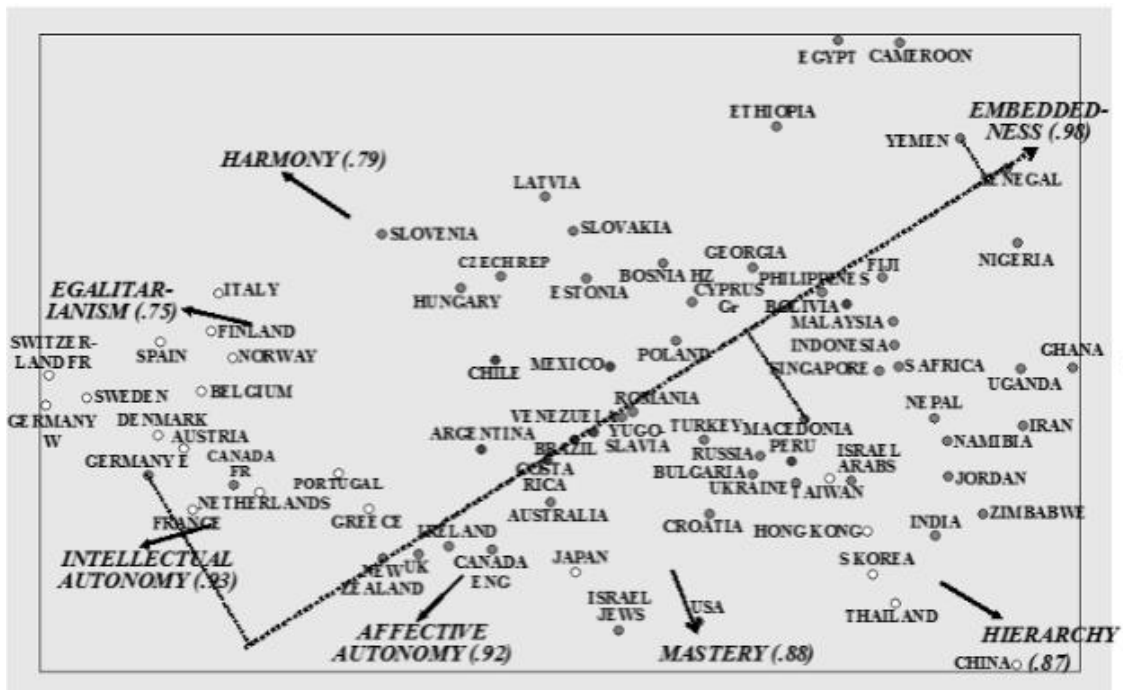
Način, na katerega se družbe odzovejo na temeljne družbene probleme, nam lahko pomaga identificirati vrednotne dimenzije, v katere se družba kategorizira na podlagi njenega soočanja s temeljnimi družbenimi vprašanji. Schwartz (2006) prepozna 3 vrednotne dimenzije, ki izhajajo iz treh družbeno kritičnih problemov (Schwartz 2006, 140).

Prva dimenzija kategorizira polarizacijo med družbeno avtonomnostjo in družbeno vpetostjo. Prepoznavna naravo relacije med posameznikom in skupino ter določa stopnjo vpetosti posameznika v družbo. Avtonomne kulture spodbujajo svoje člane k razvoju, razmišljanju, razvijanju sposobnosti in spodbujanju soljudi k doseganju zadanih ciljev. Družbena avtonomija se deli na intelektualno avtonomijo, ki spodbuja posameznike k doseganju in izpolnjevanju lastnih želja in ciljev ter afektivno avtonomijo, ki spodbuja posameznike k doseganju pozitivnih osebnih izkušenj (Schwartz 2006, 140). Povsem drugačne pa so kulture, ki imajo visok nivo družbene vpetosti. Te poudarjajo status quo članov družbe in jih omejujejo pri praksah, ki bi lahko motile tradicionalni red. Pomembne vrednote v takih družbah so družbeni red, spoštovanje tradicije, varnost, poslušnost in modrost (prav tam).

Druga dimenzija je polarizacija med družbenim egalitarizmom in hierarhijo v družbi. Egalitarizem poudarja sprejemanje odgovornosti v družbi, to pa ohranja pozitivno družbeno strukturo (Schwartz 2006, 141). Kulturni egalitarizem prepoznavna ljudi kot enakovredne in enakopravne. Pomoč drugim je osnovni interes vsakega člana družbe. Njegovo nasprotje, družbena hierarhija, pa predstavlja neenakovredno razporeditev moči in družbenih vlog. Vrednote, ki prevladujejo v takih družbah, so družbena moč, avtoriteta, skromnost in bogastvo (prav tam).

Tretja polarizacijska dimenzija je dimenzija med družbeno harmonijo in družbenim obvladovanjem. To je za nas najbolj pomembna dimenzija, saj prikazuje relacijo tako do naravnega kot tudi do družbenega sveta. Harmonija poudarja sprejemanje sveta takega kot je, s poudarkom na ohranjanju in spoštovanju okolja. Vrednote obvladovanja pa poudarjajo samo-potrjevanje z obvladovanjem, kontroliranjem in spreminjanjem družbenega in naravnega okolja, ki je upravičeno z dosegom osebnega ali kolektivnega cilja. Vrednote ambicije, uspeha in kompetence usmerjajo vrednote obvladovanja (Schwartz 2006, 141).

Slika 3.1: Zemljevid 76 nacionalnih skupin glede na 7 kulturnih orientacij

Vir: Schwartz in Sagiv (2007, 181).

Kot lahko vidimo, se Kitajska nahaja prav na dnu desnega spodnjega kota, kar jo uvršča med države, ki poudarjajo vrednote hierarhije in obvladovanja. To za družbo pomeni, da ima nizko vrednotenje družbenega egalitarizma, člani družbe se ne čutijo primorani pomagati drugim članom družbe, prav tako imajo nizko dojemanje vrednot harmonije in intelektualne avtonomije. Skrb za naravo takim družbam ni prioriteta, prav tako ne čutijo odgovornosti pri ohranjanju dobrobiti celotne družbe. Članom družbe je pomemben osebni uspeh, ki je upravičen na račun spreminjanja in upravljanja z naravnim okoljem. To bi pa lahko pomenilo, da je daoistična ekološka tradicija v taki analizi neprepoznava.

Schwartz (2007) konfucijansko cono, v katero spada tudi Kitajska, umesti v pragmatično in podjetniško orientacijo, to pa – kot že omenjeno – pomeni velik poudarek na hierarhiji in obvladovanju, z zavračanjem egalitarizma in harmonije. Pomembno je poudariti, da konfucijanske družbe bolj kot evropske kulture in kulture ZDA verjamejo v vrednote vpetosti, ki poudarja družbeni red, tradicijo in konformnost (Schwartz 2007, 181).

Posledica hierarhično usmerjenih družb s težnjo po vrednotah obvladovanja in vpetosti je lahko tudi okoljska degradacija, kar se kaže prav na primeru Kitajske. Družbe, ki poudarjajo harmonijo nad vrednotami obvladovanja, dajejo večji poudarek na varovanju okolja, medtem

ko so družbe z vrednotami obvladovanja nagnjene k maksimiziranju profita na stroške okolja (Schwartz 2007, 182).

Shalom Schwartz v Mladininem intervjuju trdi, da je Kitajska še vedno podvržena konfucijanskemu vplivu hierarhije in obvladovanja, medtem ko zavrača harmonijo in egalitarizem (Schwartz v Trampuš 2008). To lahko pojasnimo s pragmatičnimi konfucijanskimi vrednotami, ki upravičujejo pravičnost in pravilnost stvari v doprinosu razvoja. Zadnje dejstvo nam lahko tudi bolj pojasni avtoritarno Kitajsko in njene težnje po kapitalistični gospodarski usmeritvi (prav tam).

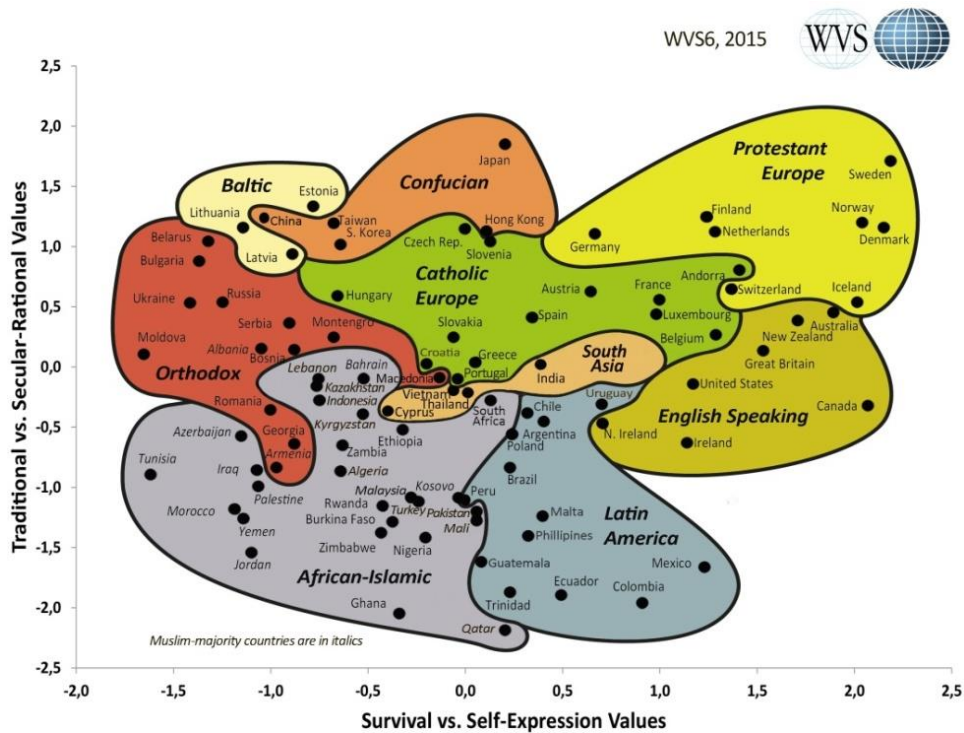
3.2 TEORIJA VREDNOT PO RONALDU INGLEHARTU

Drugi pomemben avtor na področju raziskovanja vrednot je Ronald Inglehart, ki povezuje ekonomski razvoj družbe s spremembami družbenih, političnih in religioznih norm in verjetij članov te družbe. Vrednotne spremembe družb razdeli na dva sklopa materialističnih in postmaterialističnih vrednot. S sociologom Wayneom Bakerjem sta razdelala dve glavni dimenziji vrednot, ki se delita na preživetvene in samo-izrazne v prvi ter tradicionalne in sekularno-racionalne vrednote v drugi dimenziji.

Ti dve dimenziji razvrščata družbe glede na vrednotne prioritete in predstavljata večino svetovnih medkulturnih razhajanj. Samo-izrazne vrednote poudarjajo osebno svobodo in življenjske izkušnje nad ekonomsko in fizično varnostjo ter so v popolnem nasprotju s preživetvenimi vrednotami. Sekularno-racionalne vrednote poudarjajo neodvisnost od cerkvene oblasti, religioznih verjetij ter pokorščine in so v nasprotju s tradicionalnimi vrednotami (Dobewall in Strack 2004, 241).

Vrednotni zemljevid sveta sta naredila na podlagi podatkov iz obsežne Svetovne raziskave vrednot (World Values Survey) iz treh obdobj, ki vključujejo 75 odstotkov prebivalstva iz 65 svetovnih družb (Inglehart in Baker 2000, 20).

Slika 3.2: Kulturni zemljevid vrednot

Vir: Word Values Survey (2010-2014).

Slika 3.2 prikazuje korelacijo kulturnih vrednot posameznih družb, ki variirajo med družbami v dveh dominantnih dimenzijah: vertikalna y os predstavlja polarizacijo med tradicionalnimi in sekularno-racionalnimi vrednotami z ozirom na proces industrializacije. Horizontalna x os predstavlja polarizacijo med preživetvenimi in samo-izraznimi vrednotami z ozirom na porast postindustrijske družbe. Države, ki se premikajo navzgor po zemljevidu, nakazujejo spremembo od tradicionalnih vrednot k sekularno-racionalnim vrednotam, medtem ko premik na desno kaže spremembo preživetvenih vrednot k samoizraznim vrednotam.

Kot vidimo, se Kitajska na zemljevidu nahaja levo zgoraj, kar nakazuje na dejstvo, da se vrednote Kitajcev počasi spreminjajo iz tradicionalnih k sekularno-racionalnim vrednotam z zakoreninjeno težnjo po preživetvenih vrednotah. To pomeni, da tradicija na Kitajskem izgublja svoj primarni smisel; družinske vrednote, religija in avtoriteta ne igrajo več (tako) pomembne vloge v kitajski družbi. Kitajci se počasi odpirajo svetu, s tem, da so usmerjeni predvsem na delo in dobiček, kar je rezultat zakoreninjenih preživetvenih vrednot in posledica spremembe tradicionalnosti k racionalnosti (Inglehart, Baker 2000, 40–42).

Družbe, ki poudarjajo preživetvene vrednote, imajo relativno nizek nivo medosebnega zaupanja in so relativno nestrpne do različnih zunanjih kultur. Kažejo nizek nivo udeleževanja na področju okoljevarstva, medtem ko povečujejo znanost in tehnologijo.

Spremembo iz tradicionalne v sekularno-racionalno dimenzijo skoraj vedno spremlja sprememba agrarne družbe v industrijsko. V nekaterih družbah kulturna dediščina še vedno igra pomembno vlogo, kot pri vseh štirih konfucijanskih družbah, ki imajo kljub visoki industrializaciji relativno sekularne vrednote. Inglehart in Baker izpostavita Kitajsko kot izjemo, saj kljub temu, da spada v sekcijo konfucijanske cone, spada tudi bolj v levo stran pod komunistične države, te pa so podvržene zakoreninjenemu tradicionalnemu vrednotnemu sistemu, ki še dandanes vpliva na vrednote njihovih članov (Inglehart in Baker 2000, 40).

4 POLITIČNI REŽIMI KITajsKE IN EKOLOGIJA

Kot pravi Mitja Saje (2012), je za boljšo predstavo kitajskega sodobnega ekonomskega razvoja nujno potrebno upoštevati njen položaj in mučen prehod iz tradicionalne v moderno družbo. Začetki modernizacije Kitajske sovpadajo s padcem mandžurske dinastije leta 1911. Ljudje so bili razočarani nad zastarelimi idejami tradicionalnih voditeljev, ki so Kitajsko na podlagi starih verskih prepričanj bolj kot ne popolnoma zaustavljali v razvoju. Začeli so podpirati nasilna gibanja, ki so se spogledovala z idejo rušenja stare dinastije, ključ do rešitve problemov pa so videli v revoluciji. Pozitivna posledica revolucije je bila sprememba zavesti Kitajcev, ki je prešla od tradicionalne k bolj liberalni, neuspešna pa je bila še vedno na področju korupcije med vladajočimi (Saje 2012, 24).

V času prve svetovne vojne se je že tako močna narodna zavest Kitajcev le še bolj okrepila, prav tako pa so takrat dobili vpogled v negativne učinke mednarodnega kapitalizma. O slednjem so bili prepričani, da škoduje kitajski ekonomiji in gospodarstvu, zato so se zaprli vase in začeli intenzivno delati na lastnem gospodarstvu (Saje 2012, 25). Kitajska se je znašla v družbeni krizi, ki je kulminirala v intelektualni revoluciji, »Gibanju 4. maja«⁶, in je pomenila duhovni preporod, preobrat zastarelih misli in razvoj želje po postopnem odpiranju Zahodu. Izoblikovala sta se dva glavna idejna toka, ki sta razvila vsaka svoj politični program. Tako sta se za prevlado borili Kitajska nacionalna stranka ter Komunistična stranka, ki sta

⁶ Gibanje, ki se je razvilo iz zahtev po reformah na področju kulture in kitajske miselnosti, izhajajoč iz konfucijanskega izročila. Začetki gibanja segajo v študentske demonstracije na Trgu nebeškega miru 4. maja, 1919 v Pekingu (Rošker 2012, 143).

državo zopet popeljali v dolgo državljansko vojno. Na koncu je prevladala Kitajska komunistična stranka, katere ustanovitelj je bil tudi Mao Zedong⁷ (Saje 2012, 26).

4.1 KOMUNIZEM IN MAOIZEM

Ljudsko Republiko Kitajsko (LRK) lahko v grobem razdelimo na dve obdobji: obdobje od ustanovitve države (1949) do smrti Mao Zedonga leta 1976 ter obdobje od leta 1978 do danes. Čas Mao Zedonga je bil čas političnih pretresov, ki so močno vplivala na gospodarsko rast in okolje. Maova politika je temeljila na hitri rasti velikih državnih podjetij, na izgradnji infrastrukture, razvoju težke industrije in izrabljanju naravnih virov ter izkoriščanju okolja (Saje 2012, 26). Vlada se je okoli leta 1950 odločila rekonstruirati od vojne uničeno državo in oblikovati sredstva za doseg hitre ekonomske rasti. Naravne vire so videli kot surovino za izkoriščanje, ki bo prinesla bogastvo (Edmonds 2008, 272).

S političnim načrtom »Velikega skoka naprej«⁸ je Mao Zedong izvedel pomembne ekonomske spremembe, med drugim so takrat začeli masovno izsekavati gozdove za gorivo in proizvodnjo nizkokvalitetnega jekla (Edmonds 2008, 272). Osredotočili so se na pridobivanje energije, kapitala in izkoriščanje naravnih virov, ki naj bi prinašali bogastvo. Rezultat je bila naraščajoča industrijska proizvodnja, v zatonu pa je bilo kmetijstvo in z njim ekološka zavednost (Saje 2012, 28).

Nepremišljenost programa Velikega skoka naprej je pustila velike dolgoročne posledice na gospodarskem in ekološkem področju. Povečala se je sama proizvodnja premoga, ki je v dobrih dvajsetih letih poskočila za 10-krat, jekla za 20-krat, surovega železa za 18-krat, električne energije za 35-krat in nafte s 140 tisoč na 104 milijone ton. Znatno povečanje proizvodnje v času Mao Zedonga sicer ni vplivalo na boljše življenje ljudi ali njihovega življenjskega standarda, je pa pomenilo rast moči državnega gospodarstva in gospodarskega potenciala ter vedno bolj intenzivno poseganje v okolje (Saje 2012, 29–30).

Saje gospodarstvo v času Mao Zedonga definira kot »gospodarstvo močne države revnih prebivalcev, obremenjeno z visokimi stroški, neracionalno rabo virov, zanemarjanjem okolja in nizko učinkovitostjo proizvodnje« (Saje 2012, 30).

⁷ Mao Zedong (1893 – 1976) je bil kitajski zagovornik marksistične ideologije, vojak in revolucionar, zaslužen za razvoj kitajskega komunizma (Encyclopaedia Britannica).

⁸ Politični program, ki je narekoval dvajsetletni načrt, s katerim bi prekinili masovno lakoto in splošno pomanjkanje, ki je stoletja pestilo prebivalstvo (Rawski v Tang in Holzner 2007, 89).

Ekološko gledano je kitajski komunizem pomembno vplival na degradacijo okolja, čeprav sama trdim, da ima pomembnejšo funkcijo začetek druge faze modernizacije, kapitalistična usmerjenost in vključevanje Kitajske v neoliberalno gospodarsko strujo. Kot bomo videli, je kapitalistična težnja po industrijskem napredku močnejša od tradicij in čeprav sta si družbeno-gospodarski usmeritvi v marsikaterih temeljnih nazorih nasprotni, sta si v ekološkem vidiku zelo sorodni. Delita si skupen cilj in sicer ekonomski razvoj za vsako ceno, četudi zaradi tega trpi okolje in/ali zdravje ljudi.

4.2 EKONOMSKA POLITIKA IN MODERNIZACIJA

Dolgotrajni procen kitajske modernizacije in vpetosti v sam globalni ekonomski vrh dobro opiše naslednji citat:

Če sledimo ideološki liniji (Kitajske), potem izgubljam občutek, da imajo Cesarstvo sredine⁹ in njegovi vodje jasno vizijo svoje prihodnosti, in ne glede na to, koliko je od zunaj spremljana kitajska rast dosledno usmerjena k tisti točki, v kateri bo Kitajska postala največja ekonomska sila na svetu, je kitajski politični profil podvržen nekonsistentnemu iskanju podobe v zrcalu lastne zgodovine, globalne sedanosti in negotove prihodnosti (Bakovič 2014, 116–117).

Začetek zadnje faze modernizacije je pričel decembra leta 1978, ko si je politično prevlado pridobila reformno usmerjena struja revolucionarja Deng Xiaopinga¹⁰. Namen je bil vključevanje kitajskega gospodarstva v svetovna gospodarska dogajanja in neoliberalno gospodarstvo, s čimer bi si Kitajska pridobila status pomembne gospodarske sile 21. stoletja (Saje 2012, 30).

Pomeben dogodek, ki je zaznamoval kitajsko politično zgodovino, so bile študentske demonstracije na Trgu nebeškega miru (Tiananmen), leta 1989. Ljudje so zahtevali demokratične reforme, medtem ko je vlada nasprotovala spremembam v smeri demokracije, zavzemala pa se je za gospodarske reforme v smislu kapitalističnega svobodnega trga (Klein 2007, 250–251). Namen vlade je bil privatizirati državno gospodarstvo, medtem ko bi oblast ostala komunistična. S tem bi si državni funkcionarji zagotovili ogromne dobičke, vodilni na položajih pa bi tudi v kapitalizmu, z državo še naprej upravljali komunistično.

⁹ Kitajsko ime za Kitajsko (Zhongguo), ki pomeni prav to (Bakovič 2014, 116).

¹⁰ Deng Xiaoping (1904-1997) je bil komunistični vodja in ena izmed pomembnejših oseb LRK. Vladal je od leta 1978 pa do njegove smrti, leta 1997 (Biography.com).

Te proteste je sprožilo nezadovoljstvo ob uvajanju gospodarskih reform Deng Xiaopinga, ki so vodile v nižje plače, dvig cen in odpuščanje ter brezposelnost (Klein 2007, 255). Ob gospodarskih reformah so demonstrantje zahtevali tudi demokracijo, saj lahko le v demokraciji državljani sodelujejo v svobodnem trgu. Ker pa se vlada ni želela odreči niti komunizmu, niti gospodarskim reformam liberalnega trga, se je odločila upor zatreti. Tretjega junija 1989, je bil upor nasilno zadušen. Deng Xiaoping je po zatrtju v nagovoru državi povedal, da ni varoval komunizma, temveč kapitalizem (Klein 2007, 256).

Pomemben je torej prehod v intenzivno in bolj fleksibilno gospodarstvo, ki je za Kitajsko pomenil bolj tržno usmerjeno proizvodnjo, spremembe od državnega k zasebnemu lastništvu ter povečevanje obsega zunanje trgovine (Saje 2012, 33).

V letih, ki so sledila, se je Kitajska odprla tujim investicijam, z gospodarskimi reformami pa je postala »garaška delavnica vsega sveta in zaželena lokacija pogodbenih tovarn za praktično vse multinacionalke na svetu« (Klein 2007, 258).

Kitajska je bila meka svetovnega gospodarstva, ponujala je najdonosnejše pogoje na svetu v smislu nizkih davkov in carin, poceni delovne sile in skorumpirane vlade, ki je lahko počela in upravljala z vsem in vsemi brez posledic (Klein 2007, 258). S tem so se poleg rasti gospodarstva, ustvarjala nova družbena nesorazmerja, napetosti in intenzivnejši ekološki problemi (Saje 2012, 30–31).

4.3 KITAJSKA IN SODELOVANJE V NEOLIBERALNIH MEDNARODNIH GOSPODARSKIH INSTITUCIJAH

Neoliberalizem pomeni ekonomski model ali »paradigmo«, ki se je uveljavila v letu 1980. Njegova osnova je klasičen liberalen model samo-regulativnega trga, nastopa pa v večih različicah. Govorimo lahko o neoliberalni ideologiji, neoliberalnem načinu upravljanja oz./ali vladanja in neoliberalni specifični skupini politik (Luka Omladič 2011). V splošnem neoliberalizem predstavlja minimalizirane davke in regulacije in privatizirane javne storitve. Delavske organizacije in sindikati so videni kot tržni motilci, ki ovirajo naravno hierarhijo zmagovalcev in poražencev, zahteva po enakovredni družbi pa je kontraproduktivna. Trg zagotovi, da vsak dobi kar si zasluži, v tem smislu je vsak odgovoren zase in za svoj uspeh. Neoliberalizem se ne ozira na socialno državo, niti na posledice, ki jih ima njegovo delovanje na okolje (George Monbiot 2016).

Vključevanje Kitajske v neoliberalno politiko svobodnega trga, je torej pomenilo manjše davke za vladajoče, bogatenje peščice na vrhu, samo-regulativen trg, povečanje uvoza in izvoza ter strateško pozicijo in njeno korist za svetovne velesile.

S tem je želela pridobiti na moči in postati neodvisna in samozadostna, zato je bil njen plan pridruževati se novim institucionalnim blokom kot npr. BRICS in varnostnim platformam npr. SCO (Šanghajska organizacija za sodelovanje). Vključevanje institucionalnim blokom je določalo dobro strategijo diplomatskega sodelovanja in jo definiralo kot resno tekmo Zahodu (Bakovič 2014, 117).

Leta 1980 je postala članica GATT¹¹, pogajala se je za vstop v Svetovno trgovinsko organizacijo (WTO) od leta 2001 pa je tudi njena polnopravna članica. Članstvo je za Kitajsko pomenilo enakovreden delež na svetovnem trgu, dostop do novih tehnologij in mednarodno ureditev gospodarstva (Saje 2012, 38).

Je članica držav BRICS (Brazilija, Rusija, Indija, Kitajska, Južna Afrika), ki pomenijo skupek držav v razvoju z največjim gospodarskim potencialom v 21. stoletju, (Ionela 2015, 43) definiral jih je ekonomist Jim O'Neill. V BRICS so svetovni voditelji videli potencial ekonomskega razvoja, finančnih investicij in mednarodne trgovine (Ionela 2015, 46).

Kitajska je postala glavna svetovna izvoznica in uvoznica, ima osrednjo vlogo v globalni vrednostni verigi. Energija je njen ključni faktor ekonomske rasti. Predvidevamo, da bo Kitajska že leta 2035 porabnica vseh 60 odstotkov globalne energije. (Ionela 2015, 48) Kitajska je z državami BRICS članica Mednarodnega monetarnega sklada (IMF), sodeluje s skupino G20 in so v krogu pogajanj z Mednarodno agencijo za energijo (IEA) (Ionela 2015, 52).

Konkuriranje zahodnemu gospodarstvu, želja po večji liberalizaciji trgovine in vključevanje v neoliberalne institucije (IMF, IEA, BRICS, STO in WTO) kažejo na dejstvo, da je bila Kitajska trdno odločena postati svetovna gospodarska velesila, kar ji je tudi že uspelo. Ne samo, da je danes največja porabnica energije na svetu, je tudi največja uvoznica in izvoznica ter največja svetovna proizvajalka toplogrednih plinov. K temu žal sodi tudi podatek, da – kljub visoki ekonomski rasti – več kot 700 milijonov Kitajcev vsak dan pije onesnaženo vodo (Čez planke 2016). Zanimivo pri Kitajski je prav to sorazmerje med ekonomskim napredkom in ekološko degradacijo.

¹¹ Splošni sporazum o carinah in trgovanju (General Agreement on Tariffs and Trade). Mednarodna pogodba za razvoj trgovine in ekonomije, katere naslednica je Svetovna trgovinska organizacija (Wikipedia 2016a).

Andrej Kirn razmerje med ekonomsko rastjo in onesnaženjem prikaže z okoljsko Kuznetsovo krivuljo, ki ima obliko narobe obrnjene črke U. Onesnaženost okolja na začetku premosorazmerno narašča z naraščanjem ekonomije, vendar pa se faktorja ob velikem povečanju BDP-ja ločita in postaneta obratno sorazmerna. Torej se z ekonomsko rastjo zmanjša onesnaževanje okolja (Kirn 2012, 51).

Na primeru Kitajske pa z ekonomsko rastjo narašča tudi onesnaževanje okolja. To je posledica pomankljive politične transparence in neupoštevanja okoljskih zakonov zaradi korupcije med političnimi elitami. Kitajska bi se lahko zgledovala po državah Zahoda, ki uspešno usklajujejo ekonomsko rast in varovanje okolja, vendar bi bilo v to potrebno investirati sredstva, ki jih Kitajci še niso pripravljene vložiti v naravovarstvo.

5 OKOLJSKI TRENDI KITAJSKE

»Dramatične okoljske razmere na Kitajskem se kot umazana packa na lepi fasadi lepijo na zahtevo o 'harmonični socialistični družbi'« (Sternfeld 2011, 155–156).

Okoljski problemi Kitajske se še vedno kar kopičijo drug na drugega. Kitajci se soočajo z onesnaženim vodovjem, pomanjkanjem pitne vode, onesnaženim zrakom, širjenjem puščav, prav tako so glavni akterji v svetovni ilegalni trgovini z lesom. Ne samo, da nosijo glavno odgovornost zaradi klimatskih spremembah, ampak sami sebi kopljejo jamo z naraščujočimi okoljskimi težavami. Narašča namreč ekonomsko tveganje, nevarnost za zdravje, družbena nestabilnost, slabša pa se mednarodni ugled Kitajske (Economy 2007).

5.1 OBJEKTIVNI KAZALCI EKOLOŠKEGA STANJA

V grobem lahko kitajsko okoljsko krizo problematiziramo z ekološkega, družbenega in ekonomskega vidika.

1 Ekološki vidik:

- (i) *Onesnaženost vodovja*: Leta 2005 je bila več kot polovica vodovja največjih sistemov rek Kitajske kategorizirana kot izredno slabe kvalitete. Leta 2003 je bilo več kot 70 odstotkov rek in jezer do neke mere onesnaženih. Onesnaženost vodovja je najbolj kritična v vzhodni Kitajski, kjer so mesta najbolj poseljena, ter na zahodni in

severnovzhodni četrtini države (Edmonds 2008, 279). Vir onesnaževanja so organske kemikalije in težke kovine, anorganski dušik in fosfor pa presegata dovoljeno stanje priobalnih voda. Problem predstavlja tudi prekomerna koncentracija nafte (Edmonds 2008, 280). Ne samo da Kitajska onesnažuje svoje vode, po podatkih nevladne organizacije (NVO) World Wildlife Fund je tudi največji onesnaževalec Tihega oceana (Economy 2007).

- (ii) *Onesnaženost prsti*: Ocenjeno je, da je kar šestina obdelovalnih površin zastrupljenih s težkimi kovinami (Edmonds 2008, 276). Povečevanje in neprimerna uporaba kemičnih gnojil hkrati z živinsko proizvodnjo delata problem nerešljiv, še posebej v ruralnih predelih, kjer še vedno na veliko uporabljajo kemična gnojila. Kitajska je tudi ena izmed največjih porabnic le-teh (Edmonds 2008, 280).
- (iii) *Širjenje puščav*: Ocenjeno je, da je več kot 3000 kilometrov sušnih ali polsušnih predelov že osušenih. Najbolj se širi puščava Gobi, širjenje puščav pa za sabo pušča okoljske begunce, saj so se zaradi ekstremnih vremenskih pogojev primorani preseliti. Zaradi širjenja puščav in prekomernega izsekavanja se krčijo tudi gozdovi (Edmonds 2008, 277).
- (iv) *Odlagališča smeti na prostem*: Smeti so odvržene kar v reke ali jezera, problem je tudi v tem, da večinsko vsebujejo nevarne kemične spojine. Kitajsko pesti pomanjkanje zabojnikov in sežigalnic za škodljive odpadke. Prva sežigalnica je bila zgrajena šele leta 1987 v Šenzenu, strupene odpadke pa so začeli shranjevati šele v zadnjem desetletju (Edmonds 2008, 282).
- (v) *Onesnaženje zraka in kisli dež*: Zaradi intenzivnega odpiranja novih cementarn, jeklarn, topilnic aluminija v času industrijskega buma, sežiganja odpadkov na prostem, domačih kurilnic in prometa, imajo velik problem z onesnaženim zrakom v večini velikih mest. Posledica tega pa je tudi kisli dež. Onesnaženje zraka pesti večino urbanih predelov. Do leta 2006 je bilo več kot 70 odstotkov energije proizvedene s sežiganjem premoga, še posebej v manjših zastaranih gospodinjstvih. Tako je Kitajska največji svetovni proizvajalec žveplovega dioksida in tudi država z največjim deležem

kislega dežja na svetu. Kisli dež letno povzroči za 4 milijarde dolarjev materialne škode v kmetijski proizvodnji (Edmonds 2008, 282–285).

2 Družbeni vidik

(vi) *Okoljske migracije in urbanizacija*: Večina ljudi se preseljuje v velika urbana mesta, saj tam vidijo vir zaslužka ali pa so bili zaradi ekstremnega onesnaženja in novonastalih življenjskih pogojev primorani oditi. Tako narašča pritisk na mesta, ki ne morejo tako hitro slediti porastu prebivalstva. Šanghaj se že nekaj časa sooča z izzivom sanacije in dostopa do vode, predvsem pa z onesnaženim zrakom (Economy 2004, 258). Peking je bil v začetku leta 2014 tako onesnažen s trdnimi delci (PM 2.5), da je onesnaženost zraka skoraj 200-krat presegala vrednost WTO, ki je še tretirana kot varna – kar je 25 mikrogramov na kubični meter (Sternfeld 2014, 155).

3 Ekonomski vidik

(vii) Kitajska se zaradi onesnaževanja sooča tudi z gospodarsko škodo. Leta 2010 je bilo Raziskovalni inštitut kitajskega ministrstva za okolje ocenil, da škoda okoljskega uničenja Kitajsko stane 170 milijard evrov letno, kar zneso 3,5 odstotka BDP-ja. V preteklih 15 letih je bilo samo v Peking investiranih 10 milijard evrov v okoljevarstvene namene, toda na žalost brez pretiranega uspeha (Sternfeld 2014, 155).

5.2 OKOLJSKI RAZVOJNI PLAN KITAJSKE

Aprila 2014, je Nacionalni komite LRK izdal nov zakon o varovanju okolja. Zakon o varovanju okolja¹² (EPL) je v veljavo stopil prvega januarja 2015. Vpeljal je nekatere izboljšave na področju zveze med ekonomijo in ekologijo, predvsem je izdal strožje zakone in regulacije, ter strožje kazni za neupoštevajoče. Zakon mnogi vidijo kot velik korak naprej, saj na osnovni ravni vsebuje 20 predpisov več kot prejšnji zakon in sugestira bolj premišljeno in bolj podrobno obravnavo problematike (Hogan Lovells 2014, 1). Poleg tega pa je Kitajska februarja 2015 dobila novega ministra na področju varovanja narave. Chen Jining je vpenjajoča zvezda okoljske politike, mnogi tudi verjamejo, da ima moč popeljati Kitajsko iz okoljske krize (Xiao in Wang 2000–2014).

¹² People's Republic of China Environmental Protection Law (EPL) (Hogan Lovells).

Nov zakon predvideva:

Povečano transparenco: Podjetja in lokalne vlade morajo javno objavljati informacije o kvaliteti okolja in spremembah, okoljskih regulacijah, incidentih, administrativnih kaznih in licenciranju. Podjetja, ki so težki onesnaževalci, morajo javno objavljati vse podatke v zvezi z načinom onesnaževanja, vključno s presežki nevarnih delcev v naravnem okolju (Hogan Lovells 2014, 1).

Večje obveznosti za onesnaževalce: Podjetja, ki kršijo okoljske zakone in regulacije, so kaznovana z denarno kaznijo, objavi se jih tudi javno (Hogan Lovells 2014, 1).

Več obveznosti za vladne uradnike: Lokalne vlade bodo ocenjene na področju okoljevarstva, rezultati bodo javno objavljeni. Neupoštevanje predpisov in regulacij bo kaznovano (Hogan Lovells 2014, 2).

Zaščito »žvižgačev«: Vsak državljan, legalna oseba ali organizacija ima pravico do prijave kršitev v primeru (i) onesnaževanja okolja ali ekološke škode povzročene s strani posameznika ali institucije; (ii) neupoštevanja pravil okoljskih regulacij (Hogan Lovells 2014, 2).

Pravico nevladnih organizacij v zakonodajnih postopkih: Nevladne organizacije (NVO) bodo imele pravico participirati na Ljudskem sodišču za okoljsko škodo in okoljsko onesnaževanje v primeru, da bodo ustrezale naslednjima zahtevama: (i) so registrirane na civilnem oddelku in (ii) več kot pet let izvajajo javne aktivnosti, namenjene ozaveščanju o varovanju okolja (Hogan Lovells 2014, 2).

EPL predvideva spremembo na področju zavesti »razvoja za vsako ceno«, ki je zadnja desetletja prevladovala na Kitajskem. Pravi problem neuspeha okoljske zakonodaje se je skrival v nekonsistentnem in neenakovrednem izvajanju in upoštevanju zakonov in ne v pomanjkanju administracije (Hogan Lovells 2014, 3).

Kitajska se vztrajno pomika proti ekološki civilizaciji. Tako je 18. Nacionalni kongres Komunistične partije Kitajske naredil načrt vključitve programa »Ekološka civilizacija« v ustavo iz leta 2012. Država s tem načrtom spodbuja premik od industrijske k ekološko trajnejši civilizaciji, predvsem na področju spremembe zavesti celotne kitajske družbe v ekološko zavednejšo. Poudarili so težnjo po »novem ekonomskem sistemu«, ki bi odprl vrata novi, ekološki družbi. V tej ekološki družbi, bi sodelovala javni in zasebni sektor v dobrobit razvijanja zdravega ekosistema (John Fullerton 2015).

5.2.1 VAROVANJE NARAVE

Vlada je bolj kot zaradi narave same zaskrbljena zaradi vpliva okoljske krize na družbo. Okoljska degradacija ima resne posledice na zdravje ljudi in družbeno stabilnost, saj vedno pogosteje prihaja do družbenih nemirov zaradi onesnaženosti okolja. Prav tako pa nezmožnost konstruktivnega reševanja perečega problema meče slabo luč na avtoriteto komunistične partije (Sternfeld 2011, 157).

Sicer so Kitajci prvi zakon o varovanju narave objavili že leta 1956. Leta 1980 je vlada ustanovila Društvo za ohranjanje divje narave Kitajske ter Biro za varovanje divjih živali in rastlinja. Uvedli so tudi kontroliranje uvoza in izvoza ogroženih živalskih vrst. Leta 1985 je bil izdan zakon o letnem izdajanju informacij o podrobnostih upravljanja z naravo in kaznovanju glede neupoštevanja pravil (Edmonds 2008, 287).

Leta 1979 je vlada razglasila Zakon o varovanju okolja, ki je aktiviral lokalne vlade, da so začele beležiti vpliv težke industrije, proizvodnje in infrastrukturnih projektov. Od takrat je bilo v naslednjih 30 letih sprejetih 9 zakonov o varovanju okolja (med drugim Zakon o varovanju voda, Zakon o preprečevanju in kontroli onesnaževanja s trdimi odpadki in Zakon o preprečevanju in kontroli radioaktivnega onesnaževanja). Izdanih je bilo tudi 17 zakonov o učinkovitosti virov (med drugim Zakon o obnovljivi energiji in Zakon o vodi). K temu je bilo dodanih še 50 relevantnih administrativnih zakonov in regulacij o okoljskem varovanju. Izdanih je bilo še 660 regulacij lokalnih vlad (Wang in drugi 2014, 38).

Zaradi neučinkovitosti vladnih reform so državljani začeli reševati problem sami. Začeli so ustanavljati nevladne organizacije (NVO) za zaščito okolja, pojavljati so se začeli okoljski pravniki, uporabljati pa so začeli tudi medije kot sredstvo ozaveščanja množic. Mediji in NVO so aktivno preoblikovali okoljsko in politično zavest javnosti (Economy 2004, 262).

Sternfeld (2014) k temu dodaja, da kitajsko okoljsko ministrstvo vidi rešitev v sodelovanju s strateškimi partnerji nevladnih organizacij, mednarodnimi partnerji in mediji. Vlada tolerira ilegalne okoljske organizacije, zato državljani ustanavljajo nove in nove. Dve izmed mnogih sta leta 1993 ustanovljena Friends of Nature in Global Village in Beijing ter Institute for Public and Environmental Affairs (IPE), ki jo je ustanovil okoljski novinar Ma Jun. Razvija se tudi okoljski aktivizem, predvsem v obliki okoljskih novinarjev in nevladnih organizacij, za katere še vedno ni urejene zakonodaje. Zaradi tega so okoljski novinarji pogosto tretirani kot »žvižgači« in podvrženi ostri represiji lokalnih vlad (Sternfeld 2014, 158).

Posledično se zaradi večje okoljske ozaveščenosti in zaskrbljenosti glede zdravja prebivalci vse pogosteje odločajo za protestiranje. Protestira večinoma naraščujoč srednji sloj, za katerega je čisto okolje vedno bolj pomembno. Organizirajo gibanja kot je recimo NIMBY (Not In My Backyard), s katerimi protestirajo proti novim industrijskim conam v bližnji okolici svojega doma (Sterfneid 2011, 158).

5.3 MEDNARODNO SODELOVANJE

Kitajska se je odprla mednarodni tehnološki pomoči in svetovanju glede okoljske politike kot tudi finančni pomoči za reševanje okoljskih problemov. Poleg »posvojene« tehnologije se je Kitajska začela ravnati po okoljskih normah drugih držav, zavzela se je za nekatera mednarodna sodelovanja in pomoči (Economy 2004, 261). Leta 1972 je Kitajska prvič sodelovala na Konferenci Združenih narodov o človekovem okolju¹³ v Stockholmu. V obdobju od leta 1980 do leta 2006 je sodelovala, podpisala ali ratificirala več kot 20 bilateralnih in multilateralnih okoljskih pogodb (Sitaraman 2006, 191).

Med drugim je na konferenci Združenih Narodov o okolju in razvoju leta 1992 v Riu de Janeiru zaprosila za mednarodno sodelovanje, kjer je bilo dogovorjeno, da razvite države pomagajo državam v razvoju s sredstvi in novodobno tehnologijo za zmanjšanje izpusta toplogrednih emisij (Edmonds 2008, 292–295). Konferenca je prvič v zgodovini povezala okolje in razvoj, vsebovala je okvirne konvencije o spremembi podnebja, o biotski raznovrstnosti ter o boju proti širjenju puščav (Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije).

Leta 2002 je Kitajska sodelovala z vrhom Združenih narodov na konferenci o trajnostnem razvoju v Johannesburgu. Konferenca je problematizirala potrebo po usklajevanju ekonomske, družbene in okoljske razsežnosti trajnostnega razvoja. (Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije) Takrat je Kitajska tudi naznanila svojo odločitev za ratificiranje Kjotskega protokola, ki je začel veljati leta 2005 in je trenutno edini delujoči mehanizem na področju izpusta toplogrednih plinov (Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije).

Še posebno pozitiven obrat pa je Economy (2004) videla v sodelovanju s Svetovno trgovinsko organizacijo (WTO), saj naj bi z njo Kitajska teoretično pridobila nova vodila in omejitve pri

¹³ United Nations Conference on the Human Environment (Wikipedia 2016a)

praksah produkcije in kmetovanja. Osnovni cilj WTO je »izboljšanje trgovinskih priložnosti za države v razvoju«, širši pa »večja liberalizacija svetovne trgovine z uvedbo nižjih trgovinskih ovir in posodobljenih trgovinskih pravil« (Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo Republike Slovenije).

5.4 OBETI ZA KITAJSKO OKOLJE

5.4.1 NAZAJ K TRADICIJI?

Avtorji Wang in drugi (2014) so prepričani, da razlog za nepopolno izvajanje kitajskih okoljevarstvenih zakonov tiči v antropocentričnem dojemanju narave, ki sta ga prinesla konfucianizem in zahodna modernost. Zakoni že sami po sebi odsevajo antropocentrične svetovne nazore in vrednote. Posledično so v nasprotju z okoljsko etiko in ekološko trajnostjo, paradoks tega pa moti njuno dejansko izvajanje (Wang in drugi 2014, 53).

“Okoljevarstveni zakoni so bili že na začetku obsojeni na propad, saj niso uspeli zadovoljiti zahtev varovanja okolja” (prav tam).

Avtorji so tudi prepričani, da je za razvoj ekološke etike potrebna podpora tradicije (Wang in drugi 2014, 41). Vedeti pa moramo, da so bile v času Maa tradicije zatrte, ustanavljala so se anti-konfucijanska gibanja, zavračali so tudi daoizem. Takrat so Kitajci pozabili na temeljne spiritualne poglede, pozabili so na spoštovanje nebes, daa, enosti med človekom in naravo in tradicije cenjenja vseh živih bitij (prav tam). Danes vrednotna orientacija Kitajske temelji na vrednotah obvladovanja in hierarhije.

Kitajci danes v naravi vidijo samo vir ekonomskega dobička. Slednje dejstvo z naslednjimi besedami dodobra povzame Pan Jiahzeng, bivši generalni inženir na kitajskem Ministrstvu za vodne vire in moč¹⁴ ter kitajski znanstvenik: »Kitajci rekam ne dovolijo svobodno teči, postavili bomo tudi največji jez v zgodovini, zato da lahko kontroliramo naravo, ne glede na vse omejitve« (prav tam).

Te besede bivšega okoljskega ministra lepo opišejo popolno ignoranco nekdanj trdno zakoreninjenih vrednot daoizma, ko so verjeli, da je narava spontani tok premene, v katerega ne smemo nasilno posegati. Vidimo lahko, da je temeljni ekološki princip wuwei že davno zakopan pod težo novih, imperialistično vodenih vrednot.

¹⁴ Ministry of Water Resources and Power (Wang in drugi 2014, 41).

Težko je z natančnostjo ugotoviti, v katero smer okoljskega razvoja teži Kitajska. Vedeti pa moramo, da je Kitajska produkt stoletne misli, zakoreninjenih tradicij in infuzij novodobnih idej in tehnologij. Vse to pospremita še ekonomski razvoj in okoljsko upravljanje. Z ozirom na vse to Economy predvidi tri možne scenarije prihodnosti (Economy 2004, 263).

Prvi scenarij je »obrat na zeleno«. V tem primeru bi se lahko ekonomija Kitajske še vedno vzpenjala, vendar bi simultano s tem naraščala tudi okoljska zavest in skrb za okolje, tako na nacionalni, kot na individualni ravni. S tem bi se lahko spremenila tudi politika, ki bi bolj upoštevala zakone. Economy tak potencial vidi zaradi vključenosti Kitajske v WTO (Economy 2004, 264–265).

Drugi scenarij je scenarij vztrajnosti. To bi pomenilo, da Kitajska samo podaljša današnji status quo. Ekonomija bi še vedno rastle, večje bogastvo pa bi se samo sporadično prevajalo v naraščujočo skrb za okolje. S tem okoljskih problemov ne bi rešili, saj ne bi investiral dovolj sredstev v rešitev problema, kajti Kitajci bi kapital še vedno raje porabljali za ekonomijo (Economy 2004, 267–268).

Tretji, najbolj možen scenarij pa je okoljski zlom, ki bi bil samo refleksija ekonomskega zloma. Economy predvideva, da bodo lokalne vlade še vedno dajale prednost ekonomskemu vzponu na račun okolja, kar bi pomenilo še nadaljnje slabšanje zraka, onesnaževanje voda ... Problem vidi v prevelikemu oponašanju Zahoda (prav tam).

Že leta 2005 je Pan Yue¹⁵ dejal: »Ekonomski čudež se bliža h koncu, saj okolje ne more zdržati pritiska« (Pan Yue v Economy 2007).

Kakorkoli že, ekološka modrost in praksa lahko ustvarjata močno podporo ekološki civilizaciji in okoljskim zakonom. Vse več ljudi se zaveda pomembnosti, ki jo ima lahko tradicija pri ustvarjanju ekološke civilizacije. Zavedanje nujno potrebnega preobrata nazaj h kitajskim tradicijam dobro opišejo besede zgoraj omenjenega Pan Yuea:

»Vse od daoističnega vidika spoštovanja narave do konfucijanske ideje spojitve človeka in narave, budističnega verjetja, da so vsa živa bitja enaka - kitajske religije so pomagale preživeti njeni kulturi na tisoče let. Zato so lahko močna orožja preprečevanja okoljske krize in grajenja harmonične družbe« (Wang in drugi 2014, 41).

¹⁵ Kitajski okoljski novinar in aktivist, bivši podpredsednik Državne uprave za varstvo okolja LRK, od leta 2008 do leta 2015 (Wikipedia 2016b).

6 SKLEP

Ugotovili smo torej, da je Kitajska nekdanj temeljila na visokih ekoloških vrednotah, saj je bilo za daoiste pomembno živeti v skladu in v harmoničnem odnosu z naravo. Človeka so dojemali kot mikrokozmos vesolja, relacijo med nebom in zemljo, kar nam lahko pojasni zakaj so tako poudarjali življenje v harmoniji z naravo in sledenje srednji poti (dau). Daoistična ekološka etika temelji na konceptu wuwei, ki je temeljni ekološki princip in pomeni popolno nevmešavanje v proces transformacije narave. Daoisti so zavračali nasilne civilizacijske prijeme, kultivacijo narave in vsiljevanje družbenih pravil naravi, saj je to pomenilo nasilne posege v spontani tok narave, kar se je odražalo v naravnih nesrečah, boleznih itd.

Z razvojem kompleksnejše družbe se je uveljavil in obveljal družbeno usmerjen idejni tok konfucianizma in z njim antropocentričen pogled na svet. Konfucijanska misel je zgradila temelj kitajske kulture, ki stremi k napredku, neprestanemu razvijanju in izpopolnjevanju družbe. Konfucijanstvo je v osnovi temeljilo na iskanju rešitev za propadle moralne vrednote družbe. Verjeli so v vrednote družine, zato lahko logično sklepamo, da so prioritizirali družbo nad naravo. Tako so bili kaj kmalu pozabljeni daoistični principi, ki so vedno bolj izginjali pod težo razvoja visoke kitajske civilizacije.

V tretjem poglavju, kjer smo raziskovali vrednotne sisteme družb, smo ugotovili, da se s spremembo tradicionalne družbe v moderno spreminja tudi vrednotna usmeritev družbe. Pomemben vpogled v vrednotne sisteme družb nam je prikazala raziskava Shaloma Schwartza o treh dimenzijah vrednotnih orientacij, kjer smo Kitajsko umestili v dimenzijo hierarhične družbe, vrednot obvladovanja in visoke vpetosti njenih članov v družbo. Vse naštetu za okolje lahko pomeni okoljsko katastrofo, saj družbe obvladovanja in hierarhije prioritizirajo dobiček nad vsesplošno dobrobitjo narave in družbe.

Druga pomembna raziskava, ki smo se ji posvetili, pa je bila izvedena s strani Ronalda Ingleharta in Waynea Bakerja, ki sta nam pokazala korelacijo med spremembami vrednotnih orientacij in razvojem družb iz agrarnih v industrijske in iz tradicionalnih v moderne. Zdaj vemo, da družba s spremembo agrarne usmerjenosti v industrijsko izzove zatoni religioznih verjetij, kar lahko povzroči zmedo pri ljudeh in degradacijo moralnih, etičnih in ekoloških vrednot. Sprememba v ekonomski politiki države skoraj vedno pomeni velike spremembe družbe v prevladujočih vrednotah in verjetjih družbe (Inglehart in Barker 2000, 50).

Za ekološko degradacijo pa je delno kriv tudi razvoj kitajskega komunizma – maoizma in to iz dveh razlogov: ker so popolnoma zavračali religijske prakse in ker so se usmerili v intenzivni razvoj industrije in masovnemu izkoriščanju naravnih virov.

Glavni krivec za poglobljeno ekološko krizo pa je zadnji val modernizacije, vključevanje kitajskega gospodarstva v svetovna gospodarska dogajanja in usmerjanje v neoliberalno politiko Zahoda. Razlog tega je bila želja po doseganju svetovnega gospodarskega vrha in statusa pomembne gospodarske sile 21. stoletja, ki bi konkurirala že uveljavljenim ZDA. Zato se je Kitajska tudi začela vključevati v neoliberalne institucije kot so GATT, WTO in BRICS, s čimer je samo maksimizirala proizvodnjo in industrijo, povečevala svoj izvoz in uvoz, še bolj izrabljala naravne resurse in kot država ni upoštevala okoljevarstvenih zakonov.

V zadnjem času se Kitajci zavedajo svoje napake in sprejemajo nekatere temeljne ukrepe reševanja okoljske krize. V veljavo je stopil strožji Zakon o varovanju okolja, nastopil pa je tudi nov okoljski minister Chen Jining, ki že zdaj velja za rešitelja kitajskega okolja. Ob tem so tudi državljani stopili v bran okolju in sicer z ustanavljanjem NVO, okoljskim aktivizmom in protestnim gibanjem, denimo NIMBY.

Odgovorili smo torej na prvo raziskovalno vprašanje. Sedaj vemo, da ima daoizem visoke ekološke vrednote, ki temeljijo na spoštovanju in dojemanju vseh bitij v naravi kot enakovrednih. K temu je pripomogel tudi temeljni ekološki princip wuwei, ki je narekoval nevmešavanje v spontani tok narave. Na drugi strani pa konfucianizem prioritizira družbo, zato je tudi večji zagovornik oblikovanja moralnih vrednot družbe.

Odgovoru na drugo raziskovalno vprašanje lahko pripišemo dejstvo, da se danes Kitajska sooča samo z ekološko degradacijo in ne z razdvojenostjo med tradicijo in degradacijo. Daoistična tradicija že dolgo ne igra nobene vloge v kitajski družbi, zato se kitajska družba niti ne more soočati z razdvojenostjo med njima. Opazimo sicer lahko nekatere ostaline konfucijanske misli, še posebej pri vrednotah obvladovanja in hierarhije, vendar gre tu le za družbeno tradicijo, medtem ko je ekološka tradicija daoizma že davno pozabljena.

Vrnitev k tradicionalnim praksam bi za Kitajsko pomenilo ekonomski kolaps, ustavitev motorja njihovega kapitala. Sicer pa že tudi daoizem sam v svoji osnovni ideji zavrača sledenje dau v kompleksnejši družbi. Popolna harmonija z daom je po mnenju daoistov možna samo na samem začetku, pred nastankom človeške kulture in organizirane družbe. Za dobrobit okolja bi bilo morda bolj primerno sledenje manj daoističnim ekoloških vrednotam, ki so za današnjo družbo bolj primerne: sledenje ideji spoštovanja narave, dojemanja narave

kot živega in predvsem pomembnega organizma, ter spoštovanja vseh živih bitij na način, ki ne povzroča nepotrebne trpljenja. Dokler bo ekonomski napredek gonilo kitajske družbe, bodo nekateri ljudje bržkone prisiljeni neetično ravnati z naravo. Težava bo ostajala, trud za ohranitev narave pa bo izhajal predvsem iz strahu pred posledicami, ki bi jih imel okoljski zlom na družbo. Mislim pa, da bi lahko Kitajska s popolnim izvajanjem in upoštevanjem okoljskih zakonov počasi le dosegla izboljšavo na področju okoljevarstva. Verjetno je povsem jasno, da se v prvotno stanje narave ne bodo nikoli vrnil, lahko pa z doslednim upoštevanjem predpisov in zakonov in ponovno vzpostavljenimi ekološkimi vrednotami, preprečijo nadaljnjo slabitev ekološkega stanja. S tem smo si tudi odgovorili na tretje raziskovalno vprašanje.

7 LITERATURA

1. Baker, Wayne E. in Inglehart, Ronald R. 2000. Modernization, cultural change and the persistence of traditional values. *American Sociological Review* 65 (1): 19–51.
2. Baković, Zorana. 2014. Kitajska pred zrcalom sveta. *Časopis za kritiko znanosti* 2014 (258). Dostopno prek: http://www.ckz.si/images/objave/Stevilke/258/10Zorana_Bakovi.pdf (15. avgust 2016).
3. Biography. 2014. *Deng Xiaoping*. Dostopno prek: <http://www.biography.com/people/deng-xiaoping-9271644> (12. julij 2016).
4. Chen, Xiao in Xuan Wang. 2000-2014. *Chen Jining: Environmental Protector Chinapictorial*. Dostopno prek: http://www.chinapictorial.com.cn/en/people/txt/2015-05/07/content_686613_2.htm (12. avgust 2016).
5. Danko, Elena Jakovlevna. 1950. *Kitajska skrivnost*. Ljubljana: Poljudnoznanstvena knjižica.
6. Dobewall, Henrick in Strack Micha. 2014. Relationship of Inglehart's and Schwartz's value dimensions revisited. *International Journal of Psychology* 49 (4): 240–248.
7. Economy, Elisabeth C. 2004. *The river runs black: The environmental challenge to China's future*. Ithaca & London: Cornell University Press.
8. --- 2007. *The Great Leap Backward*. 2016. Dostopno prek: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2007-09-01/great-leap-backward> (24. avgust 2016).
9. Edmonds, Richard Louis. 2008. China's environmental problems. V *Understanding contemporary China, third edition*, ur. Gamer, Robert E, 271–298. Colorado: Boulder; London: Lynne Rienner.
10. Encyclopaedia Britannica. 2016. *Xunzi*. Dostopno prek: <https://www.britannica.com/biography/Xunzi> (16. avgust 2016).
11. Fullerton, John. 2015. *China: Ecological Civilization Rising?* Dostopno prek: http://www.huffingtonpost.com/john-fullerton/china-ecological-civiliza_b_6786892.html (25. avgust 2016).

12. Hogan Lovells. 2014. *Clearing the air of China's new environmental protection law*. Dostopno prek: http://www.hoganlovells.com/files/Uploads/Documents/China%20alert_Clearing_the_Air_on_China_s_New_Environmental_Protection_Law_HKGLIB01_1106122.pdf (15. avgust 2016).
13. Holzner, Bukart in Tang Wenfang, ur. 2007. *Social change in contemporary China: C. K. Yang and the concept of institutional difusion*. Pittsburg: University of Pittsburg Press.
14. Hribar, Mirko. 1988. *Iz stare kitajske filozofije*. Ljubljana: Slovenska matica.
15. Ionela, Irina. 2015. *Economic growth, trade, and energy in the BRICS: Assesing the negotiations with the international organisations*. Western University of Arad, Romania 43–55.
16. Kirn, Andrej. 2012. *Družbenoekološki obrat ali propad*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
17. Klein, Naomi. 2007. *Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
18. Milčinski, Maja. 2005. *Štiri knjige: Konfucij, Mencij, Nauk o sredini, Veliki nauk*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
19. --- 2013. *Azijske filozofije in religije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
20. Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo Republike Slovenije. 2016. *Svetovna trgovinska organizacija (WTO)*. Dostopno prek: http://www.mgrt.gov.si/si/delovna_podrocja/trgovinska_politika/trgovinska_politika_eu/svetovna_trgovinska_organizacija_wto/ (10. avgust 2016).
21. Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije. 2016. *Mednarodno razvojno sodelovanje in humanitarna pomoč. Mednarodno razvojno sodelovanje RS*. Dostopno prek: http://www.mzz.gov.si/si/zunanja_politika_in_mednarodno_pravo/mednarodno_razvojno_sodelovanje_in_humanitarna_pomoc/mednarodno_razvojno_sodelovanje_rs/multilateralno_sodelovanje_rs/pomembnejši_dokumenti_organizacije_zdruzenih_narodov_iz_podrocja_mednarodnega_razvojnega_sodelovanja/ (10. avgust 2016).

22. Monbiot, George. 2016. *Neoliberalism – the ideology at the root of all our problems*. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/books/2016/apr/15/neoliberalism-ideology-problem-george-monbiot> (25. avgust 2016).
23. Motoh, Helena. 2001. Ekološki vidiki daoizma: kaotičnost narave in etika nevmešavanja. V *Filozofski vestnik*. 22 (3): 19–36.
24. Omladič, Luka. 2011. *Kaj je neoliberalizem?* Dostopno prek: <http://www.kvarkadabra.net/2011/02/kaj-je-neoliberalizem/> (4. julij 2016).
25. Rošker, Jana S. 2012. Filozofske prenovе Kitajske na pragu moderne dobe – obdobje političnih in idejnih tranzicij. V *Tradicija v objemu modernosti: Stoletje kitajskega preporoda*, ur. Rošker, Jana S. in Vampelj Suhadolnik Nataša, 133–146. Ljubljana: Filozofska Fakulteta
26. Saje, Mitja. 2012. Proces postopnega vključevanja Kitajske v svetovno gospodarstvo. V *Tradicija v objemu modernosti: Stoletje kitajskega preporoda*, ur. Rošker, Jana S. in Vampelj Suhadolnik Nataša, 23–46. Ljubljana: Filozofska Fakulteta
27. Schram, Reynolds Stuart. 2015. Encyclopaedia Britannica. Mao Zedong. Dostopno prek: <https://www.britannica.com/biography/Mao-Zedong> (14. avgust 2016).
28. Schwartz, Shalom H. 2006. A Theory of Cultural Value Orientations: Explication and Applications. *Comparative Sociology* 5 (2-3) 137–182.
29. ---. 2012. An overview of the Schwartz theory of basic values. *Online Readings in Psychology and Culture* 2 (1). Dostopno prek: <http://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol2/iss1/11/> (20. maj 2016).
30. Schwartz, Shalom H. in Sagiv Lilach. 2007. Cultural values in organisations: insights for Europe. *European J. International Management* 1 (3): 176–189.
31. Sitaraman, Srin. 2006. Regulating the Environment: Assessing China's Domestic Environmental Law and Participation in International Treaties. *Special Issue on: Science and Technology Development in China* 6 (1): 183–196.
32. Smrke, Marjan. 2000. *Svetovne religije*. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede.
33. Snyder, Samuel. 2006. Chinese tradition and ecology: survey article. *Worldviews: Global Religions, Culture, and Ecology* 10 (1): 100–134.

34. Sternfeld, Eva. 2014. Okoljska kriza na Kitajskem. V *Kitajska: Velik skok v globalizacijo*, ur. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, 154–161.
35. Švajncer, Marija. 2012. *Vpogled v azijsko duhovnost*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
36. Trampuš, Jure. 2008. Intervju: *Dr. Shalom H. Schwartz, raziskovalec vrednot*. Mladina. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/45186/dr-shalom-h-schwartz-raziskovalec-vrednot/> (19. julij 2016).
37. TV Slovenija, 1. program. 2016. Čez planke, Ljubljana, 22. avgust.
38. Vovšek, Borut. 2007. *Diplomsko delo: Odnos med religijo in politiko v Ljudski Republiki Kitajski, od leta 1949 do danes*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
39. Wang, Zhihe, He Huili in Fan Meijun. 2014. The ecological civilization debate in China. The role of ecological marxism and constructive postmodernism – beyond the predicament of legislation. *The Monthly review*. 66 (06) Dostopno prek: <http://monthlyreview.org/2014/11/01/the-ecological-civilization-debate-in-china/> (20. avgust 2016).
40. Wikipedia. 2016a. *Svetovna trgovinska organizacija*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Svetovna_trgovinska_organizacija (27. avgust 2016).
41. --- 2016b. *Pan yue*. Dostopno prek: https://en.wikipedia.org/wiki/Pan_Yue (12. avgust 2016).
42. World Values Survey. 2016. Findings and insights. Dostopno prek: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> (14. avgust 2016).